

**Erik Møller: Helstatens Fald 1855-64. I-II.
København 1958. 649 + 331 sider.**

Bogen er dr. Erik Møllers livsværk, som hans forskning i mere end en menneskealder har sigtet mod. Den bygger på dybtgående studier i litteraturen, i rigsdags-, rigsråds- og stændertidender, i aviser og pjecer, i officielle og private arkivalier i Danmark, Sverige, England og Frankrig; for Tysklands vedkommende skønner forf., at alt materiale af væsentlig betydning for hans opgave er publiceret, men han har udnyttet Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, og kopier af store dele af den russiske diplomatiske korrespondance har han kunnet se i rigsarkivet i København. Fremstillingen begynder efter en bred indledning om forhistorien og de økonomiske, sociale, retlige og nationale forhold i monarkiet ved midten af århundredet med ejderpolitikens nederlag og helstatspolitikens sejr under C. A. Bluhmes førerskab 1851-52. Forf. følger derefter i alle faser de meget forviklede indre- og ydrepolitiske forhandlinger om det dansk-tyske monarkis forfatningsordning indtil Londonkonferencen og freden i Wien 1864, under stadig hensyntagen til den skiftende storpolitiske baggrund; den ydre politik er hovedsagen, men de indre forhold i kongeriget og hertugdømmerne glemmes ikke, og såvel den danske som den tyske regeringspolitik's afhængighed af folkestemningerne understreges.

Da store dele af kildestoffet nu for første gang er udnyttet til at belyse denne historiske sammenhæng, bringer værket en fylde af nye enkeltheder. Overalt søger forf. at tage selvstændig stilling til ofte diskuterede problemer, også i den almindelige europæiske historie, som han har et omfattende kendskab til; eksempelvis kan nævnes hans overbevisende redegørelse for Bismarcks politik i det dansk-tyske spørgsmål. En lang række korte personkarakteristikker viser os nye eller lidet påagtede sider af gamle kendinge fra dansk historie: Frederik VII's evne til med myndighed og bomsens at skære gennem en speget situation, Christian IX's „politiske nærsynethed“, Theodor Lehmanns betydning for den tysk-nationale enhedsbevægelse i hertugdømmerne i 1860'erne f. eks.; også de fremmede diplomater og de ledende europæiske statsmænd får gerne et karakteriserende ord med på vejen, der bidrager til at gøre dem levende for læseren. Flere af de små portrætter, som Orla Lehmanns og Andræs, synes mig trufne på et hår. Forf.s greb om problemerne er fast, hans behandling præget af livserfaring og politisk forståelse. Han søger ikke blot at forstå personer og begivenheder ud fra tidens forudsætninger

og den historiske situations muligheder, han vurderer tillige, og hvis hans skarpe domme undertiden ægger til modsigelse, gør de unægtelig også læsningen af bogen mere fængslende.

På et hovedpunkt har fremstillingen vakt nogen modsigelse og vil formentlig også senere give anledning til diskussion. Den vistnok almindeligt accepterede fortolkning af Halls politik m.h.t. monarkiets forfatningsordning efter 1858 blev fremsat eller antydnet af Halls modstandere allerede i hans samtid (Erik Møller I, 347 f.) og blev omkring århundredskiftet optaget af Neergaard, noget forbeholdent og ikke ganske klart i *Under Junigrundloven* (jfr. f. eks. II, 181 ff. med 380 f. og 618), utvetydigt i *Danmarks Riges Historie* (VI, 2, 85 f.). Denne opfattelse går som bekendt ud på, at målet for Halls udenrigspolitik var »bestandig det, at nærme sig Eiderstaten gennem en Vigen tilbage Skridt for Skridt for det tyske Forbunds Krav«. Inden sin død forlod Neergaard imidlertid sit oprindelige standpunkt. I hans artikel om Hall i *Dansk Biografisk Leksikon* (VIII, 1936) hedder det, at Ejderstaten ganske vist var det sandsynlige resultat af den danske vigen, men at Hall dog efter novemberkundgørelsen 1858 »ingenlunde« havde opgivet håbet om at gennemføre en ny helstatsforfatning, og at først indre pres og ydrepolitiske vanskeligheder bragte ham til 1861 at »orientere sig paa mere afgørende Maade henimod Ejderstaten«. Det er en lignende fortolkning, skarpere formuleret og underbygget med en udførlig argumentation, som vi møder i *Helstatens Fald*.

Såvidt jeg kan se, mener forf., at chancerne for genoprettelsen af den konstitutionelle helstat måtte synes små allerede i 1858, da oktoberforfatningen blev ophævet for Holstens og Lauenburgs vedkommende (I, 230 f., 295). Og da Hall anså en helstatsløsning i en anden form end den konstitutionelle for umulig (I, 6, 86, jfr. at en udmærket samtidig iagttager som Bille fremhæver dette synspunkt på Halls politik, *Tyve Aars Journalistik* III, 311), kan det være svært at begribe at han som situationen da tegnede sig for ham har haft tro til, at det ad forhandlingsvejen skulde lykkes på ny at knytte båndet til de tyske hertugdømmer. Men, hævder forf., Hall ønskede ikke Holstens udsondring, der jo efter hans ovenfor refererede opfattelse (i det mindste således som jeg forstår den) måtte antages at føre til monarkiets sprængning og under alle omstændigheder vilde forringe statens styrke og svække dens enhed. Udsondringen var for ham kun en nødudvej, som måtte vælges, hvis det ikke lykkedes at tilfredsstille Tyskland med en konstitutionel helstatsordning, der kunde accepteres af danskerne. Foreløbig var dette sidste målet for hans politik, der blev ført

under det optimistiske motto «kommer tid, kommer råd». Iflg. forf. er det først fra foråret 1861, da en stærk folkestemning mod forhandlingspolitikken manifesterede sig, klart, at regeringen sigter mod Ejdergrænsen (I, 380, 430), og beslutningen om en *aktiv* udsondringspolitik synes at være taget enten da (således I, 427) eller i eftersommeren 1862 (således I, 475), selv om Hall havde svært ved at opgive håbet om forståelse med holstenerne (I, 520 f.). Den «egentlige Forklaring» på overgangen til den aktive udsondringspolitik finder forf. deri, at regeringen ikke længere vilde lade forholdet til Holsten hindre reformlovgivning på fællesområdet i det øvrige monarki (I, 523).

En bindende argumentation for den ene eller den anden opfattelse af Halls politik kan næppe føres, og det kan være tvivlsomt, om hans endnu utilgængelige privatpapirer engang vil løse problemet; man kan, som forf. selv fremhæver, i udtalelser af de mest implicerede finde støtte for begge tolkninger, og det er troligt, at Hall selv til tider har vaklet mellem de to muligheder. Tilhængere af Neergaards oprindelige opfattelse kan påstå, at Hall allerede i 1858 må have været klar over, at det var umuligt at genskabe en for Danmark tilfredsstillende helstatsforfatning, men at han længst muligt måtte vogte sig for at sige eller gøre noget, der kunde opfattes som brud på aftalerne 1851–52 (V. Sjøqvist i Jyske Samlinger V (1959), 99 ff.). Dr. Erik Møller finder en støtte for *sin* tolkning i den danske regerings «tøvende Tempo» (I, 643 f.), men andre vil hævde, at Hall gjorde sine «indømmelser» stykkevis for at vinde tid til at «lægge Situationen til Rette saavel udad som indad til, saa at den endelige Afgørelse, hvis den, som det jo var at vente, ikke lod sig hidføre på fredelig Maade, dog kunde komme under de for Danmark gunstigste Forhold» (Under Junigrundloven II, 380 f.). Hvis Halls handlinger kan fortolkes så forskelligt, vil Bernhard Bülow's i bogen dokumenterede nøje samarbejde med ham og indflydelse på den danske regerings taktik næppe heller af alle blive taget som et sikkert vidnesbyrd om rigtigheden af forf.s opfattelse (jfr. I, 643); Bülow var kun gesandt, ikke ansvarlig minister, og de to mænd kan have haft hver sine tanker om, hvor vejen skulde ende (jfr. I, 225).

Når jeg hælder til forf.s mening, at Hall i de første år efter novemberkundgørelsen 1858 ikke sigtede mod Ejderstaten, skyldes det navnlig tvivl om, at en regeringschef af hans type helt eller halvvejs vilde opgive en væsentlig del af det monarki, hvis ansvarlige leder han var, før han havde prøvet de sidste muligheder for at bevare det — og det vil efter hans eget udsagn sige: før alle muligheder for overenskomst om en fællesforfatning var

forsøgt. I 1858 syntes der ham måske endnu at være hav om et antageligt kompromis med holstenerne, og regeringen havde endnu ikke gjort sine bitreste erfaringer med de neutrale magter. Jeg tror altså ligesom forf. på de ledende nationalliberales ord om, at de kun nødtvungent vilde udsondre Holsten, men det er et subjektivt skøn. At Hall allerede da han 1857 blev consejlspræsident skulde have ønsket at komme bort fra helstaten, må jeg derimod anse for usandsynligt; i så fald vilde han næppe have tilbudt Bernhard Bülow udenrigsministeriet.

Men om Halls mål fra 1861 hersker der altså ikke stor uenighed, og det er derfor egentlig i skildringen af denne periode, forf.s personlige vurdering af den nationalliberale politik træder klarest frem; den der ønsker en illustration til forskellen mellem hans og Neergaards (oprindelige) opfattelse, også for så vidt angår vore chancer for støtte fra de neutrale stormagter, kan sammenligne fremstillingen af »pressionen« i København december 1863 i *Under Junigrundloven* (II, 966 ff., med ordene: »Næppe nogensinde har en Statsmand tydeligere set Afgrunden aabne sig for sin Fod, og næppe har nogen med mere beraad Hu kastet sig i den») og i *Helstatens Fald* (I, 621 ff.). Erik Møller er ingenlunde ukritisk overfor Hall og hans ministerium. Vi får bl. a. at vide, at han overvurderede de mellemfolkelige aftalers bindende kraft, at han havde utopiske forestillinger om, at et praktisk-politisk samarbejde med Tyskland under den italienske krig kunde føre til forståelse om hertugdømmerne, at han en tid troede at kunne standse den tyske indblanding ved Ejderen, at han undervurderede farerne ved udsondringspolitikken, og at regeringen forsømte forsvaret på en tid, da den ventede krigen (I, 194, 315, 523, 646 ff.). Alligevel er bogen eet stort defensorat for den Hallske politik.

Neergaards behandling af Hall i *Under Junigrundloven* er farvet af Tschernings og de konservative helstatsmænds kritiske holdning. Dr. Erik Møller viderefører og underbygger for udenrigspolitikken vedkommende den mere positive vurdering af de nationalliberale, der blandt historikere af rang kan spores tilbage til den unge A. D. Jørgensen (*Fyrretyve Fortællinger*), og som siden bl. a. Povl Engelstoft har givet vigtige bidrag til. I sit defensorat, som jeg i alle hovedtræk kan tiltræde, understreger forf. først og fremmest, at den opgave at holde sammen på den dansk-tyske helstat i nationalitetsbevægelsernes og liberalismens tidsalder var uløselig, helstatsfolkernes angreb på den nationalliberale politik altså for så vidt slet begrundede; forf. citerer i den forbindelse en klog bemærkning af John Morley om, at

letkøbte og fejlagtige domme om menneskelige forhold ofte bygger på den antagelse at der altid er en god måde, på hvilken man kan komme ud af en vanskelig sag, skønt valget undertiden kun står mellem ondt og værre. Videre fremhæver forf., at kravene fra tysk side efterhånden blev urimelige, at deres opfyldelse vilde betyde en fare for Danmarks selvstændighed, og at de neutrale stormagter med deres «misforståede diplomatiske Nævenyttighed» ikke på noget tidspunkt af konflikten gav Danmark virkelig støtte, men bestandig krævede indrømmelser af den svagere part.

Hvad de indre danske forhold angår, peger han på, at udsondringspolitikken havde en overvældende opinion blandt nationalliberale og store dele af venstre bag sig, og at en endnu mere udbredt opinion vilde have modsat sig Slesvigs deling på det tidspunkt inden krigen, da der ydrepolitisk var chancer for at opnå denne løsning; — her som om andre forhold i disse år gælder Monrads ord, at «det, der i og for sig er rigtigt, bliver i politisk Henseende urigtigt, når det ej lader sig gennemføre» (D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864, 37). Forf. minder om, at alle partier vilde spare på forsvarsudgifterne. Endelig er det en væsentlig og interessant side af hans analyse og argumentation, at Hall måtte skebe på en «fordærlig» arv fra de konservative i form af de vage aftaler 1851—52, og at helstatsmændene ikke blot rettede god kritik mod hans bestræbelser uden at være rede til at overtage regeringsansvaret og uden at kunne anvise farbare veje til en løsning af problemerne, men også gjorde skade ved at modarbejde og mistænkeliggøre regeringens politik hos de fremmede diplomater; Bluhme er en af de personer, der bliver hårdest medtagne af forf.s omvurderinger (I, 66 ff., 179 f., 646 ff.).

Men selv om helstatens sprængning var uafvendelig, og selv om mange må dele skylden for visse af ministeriets uomtvistelige fejlgreb, bliver naturligvis for en almindelig politisk betragtning den kendsgerning tilbage, at det var Hall og hans meningsfæller, der indtil december 1863 havde *regeringsansvaret*, og, historisk set, at en del af de nationalliberale (omend ikke just Hall) gennem deres agitation havde bidraget væsentlig til at skabe den ejderdanske opinion, som vanskeliggjorde en deling af Slesvig i tide. I øvrigt mener forf., at Hall som regeringschef under Londonkonferencen måske kunde have opnået en grænse omtrent som den nuværende (II, 155 f.). Han bedømmer åbenbart nu Danmarks chancer på konferencen noget gunstigere end i sit bidrag til Erslevfestskriftet.

Det er ikke mærkeligt, at man i et arbejde med så uhyre mange detaljer kan finde en og anden lapsus. Et par eksempler:

i bind 1 s. 12 er det overset, at »industri« i datidens statistiske opgørelser også omfattede håndværk, og s. 25 synes Hjelholts og Erslevs (endelige) opfattelse af Slesvigs arvefølge efter 1721 forvekslet. Man kunde også ønske, at den foreliggende litteratur i højere grad havde været citeret i de iøvrigt meget righoldige noter. Fremstillingen virker sine steder tungere, kompositionen mindre vel afbalanceret end i forf.s bog om skandinavismen. Det første hænger vist sammen med, at det har været svært at gøre de evindelige diplomatiske tovtrækninger fængslende, det sidste skyldes nok, at forf. har villet økonomisere med pladsen ved at udelade så meget som muligt af det kendte stof; visse forhold, som han andetsteds har behandlet, således den svensk-norske politik, er her gjort lovlig kort af. Let at overskue er fremstillingen ikke, og de sparsomme krydshenvisninger og den nødtørftige indholdsfortegnelse giver kun læseren ringe hjælp. Men svaghederne vejer lidet mod bogens store fortrin. Den vil sikkert i lang tid fremefter være hovedværket om de omfattende og vanskelige problemer, den behandler. Forf.s let kendelige stil, den ræsonnerende form, der undertiden oplives af et tørt lune, de mange åbne eller skjulte citater især fra bibelen og klassisk dansk litteratur, forstærker indtrykket af en ejendommelig, skarpt-skåren forskerpersonlighed og et lodigt historisk arbejde.

Paul Bagge.

Sture Bolin: State and Currency in the Roman Empire to 300 A.D. Stockholm 1958. 357 sider.

Siden sit banebrydende arbejde, »Fynden av romerske mynt i det fria Germanien« (1926) har den saa højt ansete middelalderhistoriker fortsat sine monthistoriske studier, og foreløbige resultater har han fremlagt i en række vigtige afhandlinger i aarene mellem 1939 og 1957. Her foreligger det første bind af hans store, længe ventede værk, hvori han viser nye veje og metoder for forskningen.

Bolin begynder med begyndelsen. Hvis nogen har tænkt sig, at de gamle lyderkonger har antaget sig den nye epokegørende opfindelse, som møntprägningen var, af ideelle handelspolitiske bevæggrunde, vil han ved læsningen af dette værk faa noget helt andet at vide. En gruppe af de ældste elektron-monter (med løvehoved), som er fremkommet i en skat i Artemis-templet i Ephesos, nedlagt før Kroisos' tid, henføres almindeligvis og med stor sandsynlighed til kongeriget Lydien fra begyndelsen af det